

издания 1840 и 1841 гг. и журнала “Основа” в Петербурге (1861–1862 гг.). Письменные связи немногочисленных украинских деятелей из Надднепряничины с редакциями народных журналов до выхода “Правды” (с 1867 г.) были спорадическими, непостоянными.

Ключевые слова: *народовцы, пресса, журналы, идея, национальное единство.*

The press of “early” populists in the first half of 1860-s spread the idea of national unity of Ukraine, used etnonim “Ukraine”, that considered a synonym to the words “Rus”, “Small Rus”, “rusyny”. On the pages of the populist press in Lviv – in the magazines “Vechernytsi”, “Meta”, “Nyva”, “Rusalka” belonging of local population to independent Ukrainian nation, different from Polish and Russian became firmly established, the best works of new Ukrainian literature were printed, mainly reprinting from the almanac of M.Maksimovich named “Kievlyanin” edited in 1840 and 1841 and from the magazine “Osnova” in Petersburg (1861–1862). Correspondence relations of the scant Ukrainian figures from Naddniproshchyna with the editorships of populist magazines till edition of magazine “Pravda” (from 1867) were sporadic, inconstant.

Keywords: *populists, press, magazines, idea, national unity.*

УДК 94 (477.4):061

ББК 63.3(4 Укр)5-7

Вікторія Волошенко

КИЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГРАМОТНОСТІ В ПОШИРЕННІ “КОРИСНИХ КНИГ” СЕРЕД СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

Стаття присвячена проблемі сприяння Київського товариства грамотності налагодженню селянського читання в Правобережній Україні. Проаналізовано чинники, що впливали на ефективність заходів КТГ з поширення книг серед селянства. Уточнено градацію типів та кількість безкоштовних бібліотек-читалень, укомплектованих і відкритих товариством. На основі аналізу місцевих звітів виявлено межі коливань кількості абонентів сільських бібліотек різних типів, умов отримання й читання книг селянами, їхніх читацьких пріоритетів. Указано на існування протиріччя між просвітницькими завданнями організації з поширення “корисних книг” і необхідністю пристосовуватись до споживацьких запитів селянства.

Ключові слова: *Київське товариство грамотності, селянське читання, “корисні книги”.*

На зламі ХІХ–ХХ ст. прищеплення селянам любові до читання, прилучення їх до друкованого слова актуалізувалося на фоні тривання в Російській імперії модернізаційних та емансипаційних змін, процесів формування модерної ідентичності. З 1890-х рр., після зняття урядових заборон, розширилися можливості громадськості в організації впорядкованого потрапляння книжок у села. Тривала заборона відкриття земських установ у Правобережній Україні (“Південно-Західному краї”) підносила значення роботи приватних осіб і громадських організацій, центральне місце серед яких належало Київському товариству грамотності (далі – КТГ). Його поява вкладалась у загально-російську традицію заснування подібних просвітницьких товариств, а найближчим прикладом для наслідування була діяльність Харківського товариства розповсюдження грамотності у народі. Більше десяти років із часу заснування в 1882 р. товариство, за висловом його активного діяча Є.О.Ківлицького (1861–1921), було “мертвонародженим”, оновившись тільки після об’єднання з Комітетом народних читань та обрання головою в 1897 р. В.П.Науменка (1852–1919) [4].

Питання про основні шляхи поширення книг у селах Київським товариством грамотності вже поставало у фокусі уваги дослідників у руслі загальної характеристики діяльності організації, заходів з налагодження освіти дорослих, боротьби за українізацію навчання [19–23 та ін.], однак проблема не виокремлювалася як самостійна; не досліджувалася з огляду на те, які саме книжки пропонувалися селянам. Метою статті є виділення чинників, що зумовлювали ефективність різних напрямів роботи КТГ у налагодженні селянського читання в Правобережній Україні; виявлення затребуваності селянами поширюваної серед них літератури. Основне джерело – друковані звіти КТГ [6–12], у яких особливу увагу приділено аналізу звітів з місць (наприкінці 1903 р. були

отримані з 39 бібліотек, наприкінці 1906 р. – зі 153, з них 78 шкільних [7, с.81–87; 12, с.35–76]). Далі за текстом ці відомості використані для виявлення кількості абонентів сільських бібліотек різних типів, умов отримання та читання книг, читацьких пріоритетів селян.

Термін “селянство” у статті вжитий у поширеному сьогодні узагальнюючому значенні, але в офіційних звітах КТГ цю дефініцію можна зустріти нечасто, зокрема, у зв’язку з неоднорідністю верстви й побутуванням інших її назв. Діяльність КТГ поділялася на роботу в Києві й у “провінції” (повітових містах, містечках і селах), а читачі – на міських (передусім київських) і сільських. “Провінційні” читачі називались “обитателями” або “населенням”/“сільським населенням”. Усе це не змінювало головного: у звітах неодноразово підкреслювалося, що одним з основних завдань КТГ було поширення сільського населення” – у “середовищі, яке знань і книг найбільше” [12, с.35–76]). Далі за текстом ці відомості використані для виявлення кількості абонентів сільських бібліотек різних типів, умов отримання та читання книг, читацьких пріоритетів селян.

© Волошенко В., 2013

Щодо того, що це було саме “селянське населення”, підтверджував у своїх рапортах волинський губернатор [3, арк.3]. Залишається відкритим питання про кількість селян серед відвідувачів міських і містечкових бібліотек. Так, у бібліотеці м. Ковель їх було “мало”, навпаки, серед абонентів першої київської безкоштовної бібліотеки-читальні в 1906 р. частка “козаків і селян” сягала 26,2% усіх читачів [12, с.47]. У 1903 р. Спеціально для київських “окраїн” планувалося влаштувати дрібні пересувні бібліотеки та вуличні вітрини для розклеювання на них брошур [9, с.45–46, 67]. Селяни могли отримувати книжки для прочитання й від абонентів міських бібліотек з інших соціальних категорій; їхньому знайомству з друкованим словом сприяло функціонування київського Народного будинку, влаштування народних читань, вистав, закладів освіти для дорослих.

Найбільш успішний напрям діяльності КТГ у справі налагодження селянського читання, без сумніву, полягав у комплектуванні бібліотек-читалень. За затвердженими в 1888 р. “Правилами для сільських бібліотек”, останні на Правобережжі можна було влаштувати за клопотанням засновників при церковних попечительствах і братствах, волосних правліннях, шкільних закладах; книжками (безкоштовно, у кредит або за помірковану платню) їх мало забезпечувати Київське товариство грамотності [2, арк.3]. На той час у КТГ не було плану роботи, коштів, кадрів, спеціального підрозділу для цієї роботи; з 1897 р. нею стала займатись утворена бібліотечна комісія, а з 1899 р. – ще й реорганізований книжковий склад.

У літературі в основному згадується про організацію КТГ самостійних безкоштовних бібліотек і бібліотек для Київського комітету народної тверезості [22, с.11; 19, с.129], але зроблено було більше за рахунок тих народних, шкільних і домашніх бібліотек, які склалися і розсилалися на замовлення різних установ і приватних осіб (табл.1). Не виключено, що ця робота розпочалася ще з кінця 80-х років. Проблемою було те, що бібліотеки, складені за дорученнями, не надсилали звітів, у товаристві не було їхньої точної статистики. Щодо даних, які вносилися до друкованих звітів, то є незрозумілим, скільки закладів цього типу вже існувало, а скільки формувалося нових кожного року; не було інформації про них і в узагальнених звітах станом на початок 1904 і 1907 років. Так, на початок 1904 р. указувалося, що їх було 97, але якщо рахувати із складеними на замовлення (і вважати, що за кожен рік у звіти вносилися відомості тільки щодо нових бібліотек), то їх мало б бути принаймні 1 285. Непевність відомостей заважає точно полічити кількість бібліотек різних типів. О.В.Гордійчук указує на заснування КТГ більше 700 бібліотек [22, с.11]. В.П.Науменко писав, що їх було влаштовано більше 1 000 [3, арк.70 зв.]. Безумовно, що найбільшим було замовлення почесного члена КТГ київського губернатора Ф.Ф.Трепова, який у 1901 р. доручив товариству скласти 700 бібліотек (приблизно по 100 книг у кожній) для Київського губернського комітету народної тверезості.

КТГ сформувало й самі ці бібліотеки, і поповнення для них у 1902 р., але надалі звітів про їхню роботу не отримувало (див. табл. 1).

Кількість бібліотек-читалень, укомплектованих КТГ

[складено автором за: 6, с.66–68, 94–95; 7, с.74, 76, 78, 111; 12, с.31–40; 8, с.12; 9, с.73, 79; 10, с.8–9, 75, 80; 11, с.90–92, 96–98;]

Укомплектовано бібліотек-читалень:	Протягом								Усього станом на:	
	1896	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1906	01.01.04	01.01.07
на замовлення різних установ		66	2	21	65	30	212	17		
для комітетів народної тверезості			1		700	10				
шкільних та училищних спрощеного типу	11	30	14		14	10	16		43	78
імені Є.Шунтової						1			1	1
імені О.С.Пушкіна				2					2	
імені Т.Г.Шевченка						1			1	
імені Ф.Павленкова					10	17	18	80	45	167
імені Д.Безвершенка у м. Скатеринопіль										1
у м. Ковель									1	
безплатне відділення при громадській бібліотеці в м. Нова-Ушиця										1
при ділянкових лікарнях									4	
Усього	11	99	18	23	789	99	246	97	97	248
на поповнення раніше влаштованих				2	7	707	11	8		

Отримавши до 1899 р. негативний досвід безсистемного розсилання бібліотек “за кожною випадковою вимогою”, у КТГ було вирішено влаштувати мережу самостійних народних бібліотек. Розпочали з “іменних” – відкритих на честь О.С.Пушкіна, Т.Г.Шевченка та Є.Шунтової (померлої сестри професора С.А.Іванова, який захотів увічнити її пам’ять). З 1900 р. товариство долучилось до проекту з організації найбільшої мережі “іменних” безкоштовних народних бібліотек – на честь московського книговидавця Ф.Павленкова, який заповів відкрити по імперії 2 000 бібліотек на таких умовах: 50 рублів на влаштування кожної бібліотеки мало надаватися з його фонду, ще 50 рублів повинні були виділити засновники. Кількість павленківських бібліотек непинно зростала (на 1-ше січня 1907 р. у Київській губернії їх було 51, Подільській – 36, Волинській – 80 [12, с.31–32]). Відкривалися й інші види бібліотек: шкільні, лікарняні, “спрощеного типу”. Стосовно селянства, як уже було зазначено, окремо відстояли міські й містечкові бібліотеки (див. табл. 1).

За звітами з місць, у 1903 р. кількість абонентів павленківських бібліотек коливалася від 976 у м. Сміла й 586 у с. Ванява до 34 у с. Шаргородське; у 1906 р. – від 892 у м. Базалія до 35 у с. Станішевка. На початок 1907 р. у 39 бібліотеках налічувалось 7 556 користувачів (у середньому 194 на одну бібліотеку), з них 38% дорослих, 43% підлітків і 19% дітей (24 бібліотеки, які надіслали звіти, знаходилися при училищах). Швидко зростала кількість відвідувачів у 16 бібліотеках, тільки-но відкритих у 1906 р., найбільше – у с. П’ятигорки – до 310. Значною була чисельність абонентів шкільних бібліотек, у 1906 р. у м. Романівці було 418 читачів, у с. Максимовичі – 384, в інших – від 20 до 300. Відвідування бібліотек різко зменшувалося влітку. Видачі книг відбувались і щоденно, і по кілька днів на тиждень. Загальна кількість осіб, які користувалися книгами, значно перевищувала кількість абонентів. Із 40 “іменних” бібліотек, які надали такі відомості: 22 обслуговували більше 100 селищ (так, до бібліотеки с. Сарново приходили мешканці 12 селищ). На шляху за літературою бажаючі долали

близько 18 верст, набуваючи змогу отримати на руки до 8–12 книг; кожна згодом обходила чимало читачів: ними обмінювалися, грамотні читали вголос неписьменним. У громадських закладах читали мало, в основному – вдома. Читалень у бібліотеках, що надіслали звіти, було 5 у 1903 р. і 7 у 1906 р., розміщалися вони при чайних, волосних правліннях, на приватних квартирах. Читали там лише чоловіки й тільки періодику. Найбільше відвідувачів, до 50-ти на день, учало до читальні с. Будаївка. У звітах сільських бібліотек не було відомостей про соціальний склад абонентів, але вказувалося, що книжками користувались і священники, і сільська інтелігенція; не тільки українці, а і євреї та поляки. У 1900 р. одну з бібліотек надіслали до Ольшанського чеського народного училища.

У пошуках способів розповсюдження книг бібліотечна комісія та книжковий склад КТГ намагалися не змарнувати жодної можливості. З 1900 р. стали складати набори книжок для подарунків сільським дітям під ялинки. У 1901 р. було виконано 6 таких замовлень [11, с.96–98].

Задля налагодження “провінційної” книжкової торгівлі в 1899 р. були відкриті книжкові крамниці в Смілі, Обухові, Горошках і Тростянці, у 1902 р. – чотири сільські крамниці на Поділлі, 20 місць продажу при сільських лікарнях за підтримки Подільського комітету тверезості; організована книжкова торгівля в залі III класу Київського вокзалу та вузлових станціях Фастів, Жмеринка й Ковель і комісійний продаж книг при чайних. У 1900 р. склад КТГ виконав 5 замовлень на книжковий продаж, у 1903 р. – 14 [9, с.73–74; 11, с.7–10, 39, 96–98]. Утім, з витрачених ним коштів у 1903 р. тільки 15,5% пішло на організацію книжкового продажу при вузлових залізничних станціях, 1,5% (202 руб. 86 к.) – торгівлі в селах [7, с.111]. У 1905 р. Продаж в селах узагалі не відбувалося, хоча, наприклад, завідувач бібліотеки в с. П’ятигорки стверджував, що селяни охоче купували б книги [12, с.24, 37].

Важко просувалася справа видання КТГ “народної літератури” – і на стадії ухвалення рукописів до друку, і під час випуску, і при збуті – товариство не витримувало конкуренції з іншими друкарнями [9, с.8–9; 83–84; 7, с.4]. Не здійснилися задуми видавати сільськогосподарський календар і “народну газету” [19, с.131]. Успішною була робота зі складання рецензій на народні видання для приблизних каталогів народних бібліотек. У продажу добре розійшовся збірник рецензій за 1899 р., ще краще – перші два випуски оглядів “Народная литература” (1903–1904), проблеми з’явилися із продажем третього (1905): “Кваплива поява та щезання дешевої літератури” та великий попит на неї актуалізували більш часте видання менших за обсягом збірок [11, с.92; 6, с.68; 11, с.77; 12, с.34, 71].

Необхідність узгоджувати всі дії з органами влади узалежнювала діяльність товариства від урядової регламентації. Селянам можна було пропонувати тільки книжки, ухвалені для народних читань і використання в школах і читальнях Ученим комітетом Міністерства народної освіти й духовним відомством. Діячі товариства неодноразово клопоталися про збільшення цих каталогів. Деякі послаблення були зроблені в 1901–1902 рр., а найбільші зміни відбулися після царського указу від 2-го грудня 1905 р., за яким до народних бібліотек-читалень допускалися всі книги й періодичні видання, не заборонені цензурою. Поява нових можливостей не означала зняття контролю. Поширювані видання “визвольного” характеру сприймалися як “злочинні”. Звинувачення в їх розповсюдженні призвело до закриття товариства в 1908 р. [1, арк.31–31 зв.]. У квітні 1907 р. волинський губернатор доповідав міністрові внутрішніх справ: “Поширення серед селянського населення подібної літератури є безсумнівно шкідливим, адже ідеї соціалізму та інші теорії, що нею розвиваються, будучи недоступними для розуміння малограмотних селян, можуть породжувати серед них небажані бродіння (...)” [3, арк.3–3 зв.]. Зміна політичної кон’юнктури в 1905–1907 рр. також спричинила масовий відплив членів з товариства: увага “російського інтелігентного товариства”

переключилася на суспільні питання. Пожвавилася діяльність філіалів, але ненадовго. Так, діячі Звенигородської комісії встигли виписати “Громадську Думку” і відсвяткувати “Роковини Т.Г.Шевченка”, але так і не змогли реалізувати плани щодо відкриття народного будинку, влаштування народних читань та спектаклів [12, с.1–2, 75–76].

Чимало труднощів виникало через нестачу коштів. Фонд Київського товариства грамотності складався із членських внесків, пожертв і зборів від благодійницьких заходів; отримані кошти розподілялися між комісіями. У 1902 р. бюджет КТГ на влаштування сільських бібліотек складав 200–300 руб., у той час як Харківське товариство для цього отримувало субсидію губернського земства до 1 200 рублів [6, с.68]. Разом з тим не завжди використовувалися наявні фонди. У 1899 р. залишилися не витраченими 400 руб. з коштів, наданих із загального фонду КТГ на заснування пушкінських бібліотек [9, с.42]. У 1902 р. видатки на формування безкоштовних бібліотек складала 170 руб. при бюджеті бібліотечної комісії у 869 руб. (залишок “перекинули” на друк рецензій), тоді як при менших бюджетах у 1897 р. було витрачено 185 руб., 1900 р. – 503 руб. У 1903 р. бібліотечна комісія також не витратила асигнованої їй товариством суми, посилаючись на малу кількість замовлень. Зменшувалися й витрати на кожну бібліотеку. Усе більше перевага віддавалася заснуванню павленківських бібліотек, що потребувало мінімальних власних внесків. Відкриті бібліотеки залишалися “маленькими крапками в неозорому морі народної темноти” [6, с.29; 7, с.78, 119–120], але і їм не вистачало фінансової підтримки.

До шкільних і спрощених бібліотек у середньому висилалося книг на 5–10 руб., до бібліотек інших типів – на 50–100 руб. На 10 руб. можна було придбати 40–45 книжок. Між тим звіти засвідчували, що навіть при бережливому ставленні до книг з боку сільських читачів книжковий фонд зношувався. Протягом 1902–1906 рр. по різних бібліотеках було втрачено від 13 до 160 книг, деякі стали такі зношені, що їх не можна було читати. Майже в усіх звітах ішлося про збільшення попиту на книги й лунали прохання про поповнення, особливо важливе для шкільних бібліотек, які, при мізерній кількості книг, часто були єдиним місцем у своїх селах, де брали книги і дорослі, і діти. Бібліотечна комісія поповнювала невеличку кількість бібліотек (див. табл. 1), переважно тих, що надсилали звіти, на 5–10 руб. На додаткове висилання книг до 700 бібліотек, відкритих для комітетів народної тверезості, у середньому було витрачено по 1 руб. 55 коп. Книги ззовні (від інших громадських установ, сільських громад, комітетів тверезості й приватних осіб) отримували тільки 3 бібліотеки в 1903 р. і 9 – у 1906 р., ще 13 одержували періодику. До окремих шкільних бібліотек на казенні гроші купувалися підручники й селянська газета правого спрямування “Дружеская Речь”.

Справа наближення книг до читачів із селян потребувала громадського втручання. Заклики КТГ про допомогу розміщували в місцевій пресі та розсилали в повідомленнях волосним правлінням, поміщикам, комітетам народної тверезості, мировим посередникам, податковим інспекторам, сільським лікарям, учителям та ін. Дані табл. 1 доводять, що ці зусилля не були марними, але й рівень громадської активності не був високим. На 120 екземплярів звернення, розісланого в 1899 р., надійшло до десяти замовлень; на 970 листів із закликами засновувати пушкінські бібліотеки – 15 пропозицій, придатними з яких виявилися дві, фінансова ж допомога з “провінції” надійшла лише від одного вчителя (4 руб. 36 к.). У КТГ були налагоджені стосунки майже зі всіма повітовими комітетами народної тверезості Київської губернії й деякими Подільської та Волинської. Утім без наслідків залишилося прохання КТГ до Київського губернського комітету народної тверезості (1903) про асигнування 3 000 руб. на заснування 30-ти 100-рублевих бібліотек при сільських чайних [9, с.11–12, 70–79; 10, с.74–79; 7, с.76].

За положенням бібліотеки мали відкривати в приміщеннях училищ, але часто-густо до цієї справи підключали сільські громади. Через зволікання останніх, наприклад, у 1896 р. зтягнувся розгляд клопотання черкаського мирового посередника про комплектацію трьох сільських бібліотек [8, с.11]. За свідченням В.П.Науменка, перед відкриттям павленківських бібліотек КТГ входило в згоду саме із сільськими громадами (рідше – з окремими особами) про надання безкоштовних приміщень [3, арк.71]. За звітами, ці заклади розміщали в будинках сільських і волосних правлінь, приватних домівках, чайних, але більшість усе ж при училищах, мережа яких збільшувалась.

Громадських внесків потребувало й формування книжкових фондів бібліотек. У 1901–1902 рр. фонди близько 40% павленківських бібліотек були складені за сприяння сільських громад і волосних правлінь. Ще 40% бібліотек у 1901 р. і 33,3% у 1902 р. Отримали для цього приватні кошти – від освітян, землевласників, управлінь маєтками, священиків, мирових посередників, лікарів, агрономів. Та вже в 1903 р. серед засновників були тільки приватні особи й комітети народної тверезості, у 1906 р. останні сприяли відкриттю 81,2% павленківських бібліотек у Київській губернії. У 1906 р. на Волині, де доти було засновано найменше бібліотек по краю, відразу з'явилася 61 на земські субсидії. КТГ вело перемовини з Подільським земством про відкриття 154 бібліотек у кожній волості [11, с.90; 10, с.71; 12, с.31–37].

Недостатня інтенсивність роботи КТГ і в київських комісіях, і на місцях пояснювалася, крім іншого, нестачею працівників, які б мали бажання “просвіщати народ” безкоштовно або за крихітну платню. Протягом багатьох років усю роботу товариства координував В.П.Науменко [18; 24]. У 1899–1902 рр. редагування рецензій узяв на себе Є.О. Ківлицький. До 1904 р. усі організаційні клопоти з формування павленківських бібліотек лежали на завідувачі київським книжковим складом Т. І. Осадчому (1866–1945), який вів листування, підтримував стосунки із засновниками бібліотек, більшість з яких відкрив особисто [11, с.90; 7, с.116]. Завідувачами сільських бібліотек ставали вчителі та священики, рідше – агрономи, лікарі, писарі, завідувачі чайних та приватні засновники. За звітами 1906 р., винагороду отримували тільки завідувачі в м. Базалія (40 руб. на рік) і с. Половці (12 руб.) [12, с.37]. Між тим найбільш плідною була робота закладів із сумлінними працівниками, приміром бібліотеки в с. Борщів на чолі з п. Єрем'євою. Навпаки, складання із себе повноважень завідувачами призвело до припинення існування книжкового складу в м. Горшки та бібліотеки в с. Осьмиговичі [10, с.76; 10, с.67; 7, с.85].

Крім “видимих” причин збоїв у роботі КТГ, були й приховані. Чи не найважливіша з них, на наш погляд, полягала в розумінні просвітянами того, які саме книги були варті поширення. Термін “корисна книга для народу” на зламі XIX–XX ст. мав принаймні дві конотації. У вузькому значенні, згідно з просвітницькими ідеалами, ішлося про науково-популярні книжки й брошури природничого, сільськогосподарського та медичного змісту, ознайомлення з якими повинно було допомогти піднесенню матеріального добробуту селян. Ширше під цим терміном розуміли більш різнопланову літературу, що мала слугувати “духовному збагаченню народу”. За одним з розхожих тлумачень, “просвіта”, на відміну від “навчання”, мала сприяти поширенню не просто знань, а знань “правильних” замість “хибних”, адже “народну темноту” уособлювали не тільки анальфabetи. Відповідно, без допомоги “освічених класів” представники “народу” нібито не могли впорядкувати самостійне читання [13; 5 та ін.]. “Літературним розвитком” селян треба було займатися, бо самопливом у селах “мільйонними тиражами” розповсюджувалися лубочні видання (казки, пригоди, мандри, сонники, календарі тощо), зміст яких видавався не відповідним тому шляху, який мав пройти народ у своєму культурному розвитку. За висловом письменника й журналіста Г.А.Коваленка (1867–1938), видавці лубочної літератури не рахувалися з “моральним, так би мовити, обов'язком давати народові справжню духовну поживу, корисне читан-

ня” [14]. Автор іншої замітки “Кіевской старины” обурювався результатами перевірки наявних запасів книжок, коли в 143 селянських родин одного з українських сіл знайшли 866 книг, з яких більшість складала видання релігійного змісту (409) та лубочна література (298). Зі знайдених 72 українських книжок “найбільше пощастило” “Наймичці” і “Кайдашевій сім’ї”, завдяки їх дешевій ціні [16]. Протистояти напливу “літератури московського нікольського ринка” і мали “загальнокорисні книги” (наприклад, у 1898 р. у Санкт-Петербурзі було створено “Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг” для друку творів красного письменства та науково-популярних брошур українською мовою). Показовим був синонімічний ряд до цього поняття у звітах КТГ. “Корисна книга” називалася також “добра”, “краща”, “толкова”. Та в контексті чи не найбільш влучною була медична метафора – “здорова”. Указувалося, що поширення такої літератури було “одним з кращих засобів розумового і морального розвитку народу”: до “провінції, у ведмежі закутки” мала проникнути “дешева добра книжка, яку треба вибрати – виудити з маси всілякого сміття, яке поступає на книжковий ринок щорічно”. Деякі назви мали присмак меншовартості – “народні видання”, “кращі книги, допущені до народних бібліотек”, “популярні видання для малопідготованого читача”.

“Правильні” книги необхідно було не тільки вибрати (звідси й складання всіх цих “списків книг” і збірників рецензій), а й полегшити їхній доступ “до різних шарів суспільства”. Промовистим є зауваження кореспондента “Вѣстника Европы: “Останнім часом немало складається й друкується добрих книг для народного читання. (...) необхідно, щоб ці книжки дійшли до народу, і щоб народ знав, де їх можна купити. (...) Доки народ не визнає цих нових добрих книг і не стане сам запитувати їх, доти народною книжковою торгівлею мають займатися люди, які розуміють смисл і толк у народних книжках” [17]. Безумовно, що головними шляхами наближення книг до селянства й було відкриття бібліотек і спеціальних пунктів продажу. Знаний науковець та громадський діяч М.Сумцов (1854–1922) зазначав: “Вони (громадські бібліотеки. – В.В.) мають нести культурний розвиток, тобто пізнання всього вищого, що продумано кращими людьми й знайшло вираз у друці” [14].

У книжкових каталогах і книгозбірнях, формованих КТГ, постійними були відділи “кращих художніх” творів і літератури наукового характеру з різних галузей. У революційні роки, на фоні зростання атеїстичних і “визвольних” настроїв, зник раніше обов’язковий релігійний відділ і був доданий суспільно-юридичний.

Як свідчать звіти КТГ, селяни читали книжки, запропоновані їм у безкоштовних бібліотеках-читальнях. Проблеми існували з комерційно не вигідним роздрібним продажем “доброї” літератури. Причин шукали в новизні справи, апатії до неї “інтелігентних осіб”, незвичці пасажирів третього класу до книги. Але справа, як видається, була й в асортименті продаваних книг. Селяни призвичаювалися читати “кращі” книги, але далеко не завжди були готові купувати їх. Та й читали вибірково. Книги всіх відділів знаходили читачів тільки в маленьких шкільних бібліотеках. Звіти самостійних безкоштовних бібліотек засвідчували зменшення кількості книгозбірень, у яких читали всі книжки, з 11 у 1903 р. до 2 у 1906 р. До 1907 р. збільшилася цікавість до відділів історії та географії, затребуваною стала періодика. Найменшою популярністю користувалися “корисні” юридичні та медичні книги, несталий попит був на сільськогосподарські й природознавчі. Найохочіше дорослі селяни читали книги релігійно-морального змісту й белетристику. Сільський читач “розвивався”, причому не тільки в межах книжкового коридору КТГ: у деяких бібліотеках запитували книги, яких там не було (твори Т.Шевченка, І.Котляревського, Ф.Достоевського, Л.Толстого, А.Чехова, Д.Писарева, І.Тургенєва, В.Короленка, Г.Сенкевича, “на суспільні теми”, “по сучасним питанням”, “про економічне становище Росії та інших країн” тощо). Але були й такі

читачі, які не визнавали подібних “великих книжок”, книжок про “світське життя”. Найбільш затребуваними залишалися ті ж самі мандри та казки.

Бестселерами роздрібного продажу були 1,5–5 копійчні дешеві народні видання й книги для самоосвіти. Діячі КТГ змушені були звернути увагу на передоплату найдешевших книг, які мали б збут, намагаючись закріпитись у цьому сегменті книжкового ринку. Зрештою, у середовищі київських книжкових магазинів, з украй бідним набором народних видань, склад зайняв “серйозне становище”. Існувало розуміння того, що при переведенні складу на комерційну основу доведеться “дослухатися більш уважно до вимог народу” і вести статистику “затребуваних книг” [6, с.94, 96; 7, с.112, 122–123; 11, с.6].

Отже, діяльність КТГ з поширення книг серед селянства Правобережжя утруднювалася через урядову регламентацію, нестачу коштів і кадрів. Неоднозначно розгортався процес залучення до цієї справи громадськості. Зі всіх напрямів діяльності найбільш ефективною була праця з відкриття сільських бібліотек, яка уможлилювала донесення до потенційних читачів книг, визнаних “корисними” і “добрими”. У видавничій діяльності й справі книжкового продажу КТГ опинялося між Сциллою і Харібдою, будучи змушеним урахувувати споживацькі запити із завданнями “просвітницького впливу” на читачів. Надалі важливим здається з’ясування поглядів на зміст селянського читання представників різних суспільних течій.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 317, оп. 1, од. зб. 5027, арк. 1–45.
2. Там само, ф. 442, оп. 838, од. зб. 89, арк. 1–8.
3. Там само, ф. 442, оп. 857, од. зб. 146, арк. 1–148.
4. Ківлицький Є. О. (Про київське товариство грамотності) / Є. О. Ківлицький; Новікова О. Євген Ківлицький про роботу Володимира Науменка в товаристві грамотності // Київська старовина / гол. ред. П. П. Толочко. – К. : Київський славистичний університет. – 2012. – № 3 (405). – С. 81–82.
5. Мичурин А. В защиту книги “Что читать народу?” / А. Мичурин. – Тифлис : Типография Я. И. Либерман, 1887. – 41 с.
6. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности в 1902 году. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1903. – 108, XXI с.
7. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности в 1903 году. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1904. – 126, XVIII с.
8. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности за 1896 год. – К. : Тип. Императорского Ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1897. – 43 с.
9. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности за 1899 год. – К. : Тип. Т. Г. Мейнандер, 1901. – 196 с.
10. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности за 1900 год. – К. : Тип. М. Д. Ивановой, 1901. – 96 с.
11. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности. За 1901 год. – К. : Тип. М. Д. Ивановой, 1902. – 124 с.
12. Отчет о деятельности Киевского Общества Грамотности за 1906 год. – К. : Тип. 1-й Киевской Артели печатного дела, 1907. – 99 с.
13. Рубакин Н. А. Этюды о русской читающей публике / Н. А. Рубакин. – С. Пб : Склад издания В.П.Карабасникова, 1896. – 244 с.
14. Сумцов Н. Ф. Организация общественных и школьных библиотек / Н. Ф. Сумцов. – Х. : Тип. Губернского правления, 1896. – 24 с.
15. Сьогобочний Гр. (Коваленко Г.А.) Лубочная украинская литература / Г. А. Коваленко // Київська старина. – 1905. – Т. 89 : Библиография. – С. 8.
16. Что читает деревня? // Київська старина. – 1901. – Т. 73. – Текущие известия. – С. 157.
17. Яковенко В. С книгами по ярмаркам / В. Яковенко // Вѣстник Европы. – Сентябрь, 1894. – Кн. 9. – С. 401–419.
18. Албул І. Історія педагогіки в персоналіях: Володимир Науменко (1852–1919) : навчальний посібник / І. В. Албул; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань : Софія, 2007. – 196 с.
19. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.) / Л. Д. Березівська. – К. : Вид-во “Молодь”, 1999. – 191 с.
20. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні : нариси / Л. П. Вовк. – К. : УДПУ, 1994. – 228 с.

21. Гордійчук О. В. Бібліотеки, книжкові склади та магазини Київського товариства грамотності: 1882–1908 / О. В. Гордійчук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2009. – Вип. 1. – С. 65–69.
22. Гордійчук О. В. Становлення та діяльність Київського товариства грамотності (1882–1908 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Гордійчук; Держ. вищ. навч. заклад “Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 20 с.
23. Калиниченко А. Київське товариство грамотності / А. Калиниченко, Н. Калиниченко // Рідна школа. – 1997. – № 12. – С. 74–75.
24. Палієнко М. Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка / М. Палієнко ; за ред. Н. Сидоренко. – К. : Дослід. центр іст. укр. преси, 1998. – 41 с.

Стаття посвячена проблемі содействія Киевского общества грамотности налаживанию крестьянского чтения в Правобережной Украине. Проанализированы факторы, влиявшие на эффективность мероприятий КТГ по распространению книг среди крестьянства. Уточнена градация типов и количество бесплатных библиотек-читален, укомплектованных и открытых обществом. На основе анализа местных отчетов установлены пределы колебаний количества абонентов библиотек разных типов, условий получения и чтения книг крестьянами, их читательских приоритетов. Указано на существование противоречия между просветительскими заданиями организации по распространению “полезных книг” и необходимостью приспособляться к потребительским запросам крестьянства.

Ключевые слова: Киевское общество грамотности, крестьянское чтение, полезные книги.

The article is devoted to the aspects of peasants' reading establishing on Right-Bank Ukraine by Kyiv Literacy Society. The author analyses the factors that had an impact on efficiency of the actions carried out by Kiev Literacy Society as on distribution of the books among the peasantry. Types and number of free-of-charge libraries equipped and opened by the society are revealed herein. Based on the analysis of the local reports there have been fixed the fluctuation limits in number of subscribers of different types libraries, conditions of receipt and reading of the books by the peasants and their reading preferences. The article shows the existence of contradictions between literacy tasks of the organization as on distribution of “the useful books” and necessity for adaptation to the consumer demands of the peasantry.

Keywords: Kyiv Literacy Society, peasants' reading, useful books.

УДК 94(477.83/.86) : 323.1 “1890/1895”

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Андрій Королько

РАДИКАЛЬНІ НАРОДНІ ВІЧА НА ПОКУТТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1890-х рр.

У статті простежено перебіг радикальних народних віч на Покутті першої половини 1890-х рр., що спричинили посилення позицій РУРП у краї. Звернено увагу на передумови становлення українського радикального руху на Покутті; проаналізовано національно-політичні й соціально-економічні вимоги радикалів, які виносилися на народних вічах, політичних зборах і нарадах; показано активність відомих радикальних діячів І.Франка, С.Даниловича, К.Трильовського та інших, які виступали з відповідними програмами на народних зібраннях; простежено діяльність першого радикального політичного товариства на Покутті “Народна Воля”, яке засноване в рамках загальнонародного вічового руху в краї.

Ключові слова: радикали, Русько-Українська радикальна партія, віче, Покуття, “Народна Воля”.

Третю течію суспільно-політичного руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. поряд з народовським і русофільським рухом представляли радикали. Вони, опираючись на ідеї Михайла Драгоманова, намагалися позбутися консервативних поглядів старшого покоління, вивчали здобутки європейської культури й науки, хотіли присвятити себе праці для простого народу. Радикали одні з перших приступили до створення масової політичної організації для захисту народних інтересів. Саме їм належить створення 1890 р. у Галичині першої в історії України політичної партії сучасного типу – Русько-Української радикальної партії (РУРП).